

Гриненко А.М.,

канд. екон. наук,
проф. кафедри управління персоналом та економіки праці,

Кирилюк В.В.,

асистент,
кафедра управління персоналом та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
patriot28@i.ua

Гриненко А.М.,

канд. экон. наук,
проф. кафедры управления персоналом и экономики труда,

Кирилюк В.В.,

ассистент,
кафедра управления персоналом и экономики труда,
ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

Grynenko A.M.,

Ph.D. in Economics,
Professor of Personnel Management and Labour Economics Department,

Kyryliuk V.V.,

Assistant,
Personnel Management and Labour Economics Department,
SHEI «KyivNationalEconomicUniversity named after Vadym Hetman»

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: СУТНІСТЬ І ГЕНЕЗИС ЙОГО ТРАКТУВАННЯ

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ: СУЩНОСТЬ И ГЕНЕЗИС ЕГО ТРАКТОВКИ

SOCIAL CAPITAL: ESSENCE AND GENESIS HIS INTERPRETATION

У статті розглянуто теоретичні аспекти поняття соціального капіталу. Досліджено генезис поняття «соціальний капітал» протягом XX століття. Відображено основні сучасні підходи до трактування соціального капіталу провідними зарубіжними та українськими науковцями.

В статье рассмотрены теоретические аспекты понятия социального капитала. Исследован генезис понятия «социальный капитал» в течение XX века. Отражены основные современные подходы к трактовке социального капитала ведущими зарубежными и украинскими учеными.

In the article the theoretical aspects of the concept of social capital. Investigated the genesis of the concept of «social capital» during the XX century.

In the broader view of social capital theory, the concept predicts that higher associational activities inside a community are able to foster a sense of civic engagement where cooperation, reciprocity and mutual trust are developed and used in order to solve collective action and asymmetric information problems. Nevertheless, in order to capture the original essence of the concept, we might briefly revisit part of the social science history. The term «social capital» is unknown until the XX century. However, the idea that trust, associational activity and sense of reciprocity contribute to the economic wealth of the society has long tradition in the history of sociology and economic thought.

The research of the range of problems regarding social capital began with a purely sociological research and the term «social capital» was first formulated in the sociological study of the system of human relationships. With regard to this term, sociologists were interested in the social aspect of human interaction as a manifestation of socialization. Economists, who during the twentieth century moved from absolutisation of physical capital to research of sources, components and efficiency of human capital at enterprises, were interested in how business contacts, formal and informal professional communication in the process of production, exchange, distribution and consumption of products may affect the different areas of society, including social and labor.

Ключові слова. Соціальний капітал, людський капітал, згуртованість, довіра, соціальні мережі.

Ключевые слова. Социальный капитал, человеческий капитал, сплоченность, доверие, социальные сети.

Keywords. Social capital, human capital, cohesion, trust, social networks.

Вступ. У сучасній науково-дослідницькій літературі соціальний капітал є однією із найскладніших дефініцій у системі її трактування, структурованості, формування та наявності в соціально-економічних науках. На сьогодні не існує єдиного визначення поняття соціального капіталу, а підходи до його трактування надзвичайно різноманітні.

Дослідження соціального капіталу ґрунтуються на роботах Л.Дж. Ганіфана, А. де Токвіля, Г. Лоурі, П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Г. Беккера, М. Шиффа, Ф. Фукуями, В. Бейкера, Р. Барта, Д. Нортон, М. Олсона та інших. В українській економічній думці у формування концепції соціального капіталу зробили вагомий внесок науковці А. Колот, О. Грішнова, Б. Буркинський, Ю. Зайцев, О. Демків, М. Лесечко, О. Сидорчук та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності соціального капіталу, генезису розвитку поняття та аналіз основних сучасних підходів до його розуміння.

Результати дослідження. Термін «соціальний капітал» вперше був застосований американським дослідником Л.Дж. Ганіфаном у 1920 році в дискусії з приводу громадських центрів у сільських школах для позначення «субстанцій, важливих у щоденному житті людей». Такими «субстанціями», згідно його тверджень, були солідарність і соціальні зв'язки між тими, хто утворює соціальну групу [16, 1]. Те, що включення в групу є корисним для індивіда згадується ще раніше у працях А. Токвіля, Г. Зіммеля, Е. Дюргейма, К. Маркса, М. Вебера.

Так, Алексус де Токвіль, автор книги «Про Демократію в Америці», одним з перших звертає увагу на соціальний капітал, хоча і не використовує безпосередньо даний термін у свої працях. Відвідуючи США в 30-ті рр. XVIII століття, він зазначив, що американці користуються тим, що він назвав «мистецтвом об'єднання». Тобто він відчув, що, на відміну від співгромадян у його рідній Франції, американці можуть об'єднуватися в різноманітні добровільні товариства: літературні клуби, релігійні громади, групи боротьби з рабством. Це до-

зволяло об'єднати дії слабких людей і, на його думку, було дуже важливо для успіху американської демократії. Згідно з його висловом, це була «школа демократії», або, як міг би сказати економіст, соціальний капітал у такій формі створив додаткові моральні норми, які зробили демократію можливою [10, с. 114]. Саме це розуміння суті проблеми соціального капіталу служило певною базою для ґрунтовнішого її осмислення іншими вченими протягом кількох останніх десятиліть. У зв'язку з цим можна зробити висновок про те, що відбувається зближення соціологічних і економічних теорій.

Бурхливий розвиток неокласичної економічної теорії у 60-тих роках ХХ століття спонукав до розробки концепції людського капіталу, прихильниками якого є Г. Беккер, Дж. Джонсон, Т. Шульц. Науковці у своїх творах наголошували, що саме розвиток професійних навичок спонукає до отримання прибутку і виправдання інвестицій.

Значний внесок у розвиток теорії соціального капіталу зробив економіст Г. Лоурі. Він вперше розглянув ідею «соціального капіталу» як робочий термін у контексті свої полеміки з ортодоксальними економістами і тим самим відкрив шлях для системнішого аналізу поняття та процесу формування соціального капіталу [17].

Сучасний напрям у дослідженнях проблематики соціального капіталу бере відлік з 1980-х років і заснований переважно на доробках П'єра Бурдьє, Джеймса Коулмена та Роберта Патнема. Саме П'єр Бурдьє відповідальний за внесення поняття соціального капіталу в сучасне обговорення.

Згідно Бурдьє, соціальний капітал складається з двох елементів: соціальні відносини, що дозволяють індивідам мати доступ до ресурсів, котрими володіють інші індивіди; а також кількість та якість ресурсів. У своїй пізнішій роботі «Соціологія політики» Бурдьє зазначає, що окрім економічного та культурного капіталів, деякі соціальні простори, найбільш замкнені, найбільш «обрані», вимагають також соціального капіталу. Вони можуть забезпечити собі соціальний капітал лише за допомогою «ефекту клубу», котрий впливає зі стійкого об'єднання в надрах одного й того ж простору людей і речей, що схожі один на одного за тим, що їх вирізняє серед інших. Таким чином, Бурдьє виокремлював соціальний капітал на відміну від культурного, економічного та символічного капіталів. Він робить акцент на перетворенні, в кінцевому результаті, всіх форм капіталу на економічний [12, с. 249].

На думку Дж. Коулмена, соціальний капітал — це ресурси соціальних відносин, їх мережі, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, визначенню взаємних зобов'язань і очікувань, формулюванню і встановленню соціальних норм, освіти асоціацій. Важливо, що вчений бере до уваги значення інформації для соціального капіталу. Він робить акцент на ролі соціального капіталу у формуванні людського капіталу. Він стверджує, що людський капітал складається зі знань, навичок, а також із здатності людей створювати один з одним певну спільноту [14, с. 95].

Р. Патнем розуміє під мережами переважно мережі громадської залученості, успадковуючи токвіліанську традицію, намагається вичленувати «дух спільноти», що виникає як наслідок участі у добровільних об'єднаннях. Водночас теорія соціального капіталу набуває макрорівню, але цей процес супроводжується поступовим відходом від структурних пояснень та їх заміщення версіями культурного детермінізму [18, с. 37].

У 90-і рр. минулого століття з'явився роботи зарубіжних учених, присвячених проблематиці соціального капіталу, серед них Г. Беккер, М. Шифф, Ф. Фукуяма та ін. Зокрема, Г. Беккер розглядає дане поняття як ресурс, який учасники отримують через особливі соціальні структури, що впливають на відносини між людьми, і потім використовують їх у своїх цілях. Це продукується змінами у відносинах між учасниками. Змінюються відносини, соціальні структури, людський капітал, що, в свою чергу, призводить до зміни якості соціального капіталу.

М. Шифф дає загальніше визначення поняттю соціального капіталу. Він розглядає його як «розташування елементів соціальної структури, що впливає на відносини між людьми і стимулюють використовувати корисні функції». Однак у ньому присутні такі складові, як соціальні структури, відносини, люди і результати використання соціальною структурою соціального капіталу — стимулюючі дії і корисні функції [2, с. 139].

Гранична міра акцентування культурного аспекту притаманна концепції Ф. Фукуяма, якому йдеться про соціальний капітал як «неформальні норми, що сприяють співпраці поміж двома або більшою кількістю індивідів». Такі норми діють на мезо- і макрорівнях суспільної організації і є культурно визначеними. А отже, культурно відмінні суспільства матимуть відмінний соціальний капітал. Подібні міркування у розгорнутому вигляді Ф. Фукуяма пропонує у порівняльному дослідженні «культур довіри»: «Довіра: соціальні чесноти і шлях до процвітання» [15, с. 26].

В. Бейкер пропонує таке пояснення дефініції: «соціальний капітал — це ресурси, які актори отримують зі специфічних структур, а потім використовують його виходячи з власних інтересів» [11, с. 619]. Представник формалістського напрямку мережевого аналізу Р. Барт у своїй праці «Структурні пастки. Соціальна структура конкуренції» визначає соціальний капітал як «друзі, колеги, і більш загальні контакти, завдяки яким Ви одержуєте можливості використовувати ваш фінансовий і людський капітали; Можливості винагороди (від членства) у мережі» [13, с. 9].

Фахівці Світового банку визначають три концепції розуміння соціального капіталу — «вузька», «більш широка» і «найбільш широка». У рамках першої з них він розглядається як набір «горизонтальних зв'язків» між людьми: соціальний капітал складається з соціальних мереж і пов'язаних з ними норм, які впливають на продуктивність всієї спільноти. Друга концепція вводить до складу соціального капіталу, крім горизонтальних, ще й вертикальні мережі, а також фірми. Вертикальні мережі характеризуються ієрархічними відносинами і нерівним розподілом влади серед їх членів.

Третя концепція включає у соціальний капітал соціальну і політичну сфери — такі більш формалізовані відносини і структури, як уряд, політичний режим, сила закону, судова система, цивільні і політичні привілеї. Такий погляд на формування соціального капіталу був представлений Д. Нортоном і М. Олсоном, які вважали, що державні і політичні заклади, законодавча система та інші інституціональні структури впливають на темпи і характер економічного розвитку [19].

Серед українських дослідників варто виокремити підходи до трактування соціального капіталу, які відображені у наукових працях Колота А.М., Грішнової О.А. та інших (табл. 1).

А. М. Колот, досліджуючи питання довіри і соціального капіталу, у своїй монографії зазначає: «Цілком очевидно, що категорії «довіра» і «соціальний капітал» не тотожні, а співвідносяться між собою як сутність явища і його прояву. Формою у цьому випадкові постає соціальний капітал, який породжується у системі «довіра-недовіра або прояви недовіри». Є всі підстави для висновку, що довіра/недовіра — це наявний рівень насиченості суспільства соціальним капіталом» [8, с. 235].

Таблиця 1

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ
ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ»**

№	Автор	Сутність поняття
1	Колот А.М.	Сукупність суспільних причинно-наслідкових зв'язків, що встановлюються між окремими індивідами та соціальними групами задля ефективної економічної взаємодії на основі довіри і взаємності зобов'язань
2	Грішнова О.А.	Є особливою формою капіталу, що існує в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довіра, що створюють умови для координації й кооперації заради взаємної вигоди
3	Буркинський Б.В.	сукупність реальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних з наявністю стійкої мережі відносин взаємного знайомства і визнання, яка забезпечує своїм членам підтримку у вигляді колективного капіталу; це сукупність діючих формальних і неформальних норм (правил) і організацій, що дозволяють соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для вирішення спільних економічних (на основі ефективно-го використання ресурсів) і соціальних (на основі соціальної справедливості) задач
4	Зайцев Ю.К.	Система цілеспрямованих соціальних зв'язків, що виникають на рівні суспільства та на рівні окремого підприємства, фірми і забезпечують соціальну організацію відносин між основними суб'єктами господарської діяльності, основу якої складають взаємодія, довіра, надійність і прозорість у стосунках

Джерело: узагальнено автором на основі джерел: [1; 4, с. 20—21; 6; 8, с. 35; 14]

Теорію зазначеного виду капіталу (соціального капіталу) не можна вважати ні усталеною, ні завершеною. Основи теорії соціального капіталу, як визнає більшість дослідників цієї проблематики, заклали представники сучасної соціології, які започаткували застосування терміна «упредметнена довіра» у контексті з поняттями солідарність, співтовариство, культура ставлення до людей, їх об'єднань та інститутів суспільства, здатність і бажання об'єднуватись заради спільної мети.

Отже природу соціального капіталу правомірно пов'язувати із взаємністю зобов'язань, соціальною солідарністю, культурою, об'єднанням зусиль заради спільного інтересу, довірою між суб'єктами суспільних відносин і довірою останніх до інститутів (економічних, соціальних, управлінських, політичних), що діють на різних рівнях ієрархічної структури суспільства [8, с. 235].

О.А. Грішнова визначила теорію соціального капіталу як «мультидисциплінарну» [4, с. 20], в якій соціальний капітал визначається як «своєрідний ре-

сурс, який дозволяє людям завдяки соціальним зв'язкам одержувати певні переваги та нові можливості для розширення вибору та задоволення своїх потреб» [4, с. 21].

Грунтовні розробки щодо розуміння соціального капіталу зробив український вчений О. Демків. Він аргументує необхідність дослідження соціального капіталу на трьох рівнях суспільної організації. Залежно від того, що розуміється під соціальним капіталом — колективне чи індивідуальне благо, — він виділяє такі його три стани: індивідуальний соціальний капітал (або, як О. Демків його називає, «мережевий капітал») — «механізм зниження коштів трансакцій між індивідами внаслідок прямого чи опосередкованого знайомства між ними; груповий соціальний капітал мезорівня — це механізм зниження коштів трансакцій між індивідами внаслідок їх приналежності до однієї соціальної спільноти; груповий соціальний капітал макрорівня — це механізм зниження коштів трансакцій між індивідами внаслідок їх приналежності до одного суспільства» [5]. У концепції О. Демківа акцент робиться на соціальній мережі як такій складовій соціального капіталу, без якої останній є неможливим і яка є вирішальною у визначенні і вимірюванні останнього. Тобто, передбачається, що саме за допомогою методології мережевої соціології можна дослідити соціальний капітал. Крім того, за допомогою цієї ж методології можна досліджувати окремі елементи соціальних структур і соціальних конструктів.

Проаналізувавши різноманітні концептуальні підходи щодо визначення сутності та формування соціального капіталу, можна вести мову про певні спільні визначальні риси соціального капіталу, яку відображені у науковій літературі:

- соціальний капітал є однією із форм капіталу (поряд з фізичним, людським, інтелектуальним та ін.);
- соціальний капітал є нематеріальною формою капіталу, суспільним ресурсом;
- основою формування соціального капіталу є мережа соціальних зв'язків, соціальна згуртованість, сукупність етичних норм і довіри;
- соціальний капітал є багатофункціональним;
- соціальний капітал вирізняється низьким ступенем формалізації;
- соціальний капітал пов'язаний з можливістю отримувати певні переваги або досягати певних результатів, а отже, є продуктивним;
- у процесі свого невикористання, соціальний капітал втрачається, обсяги його зменшуються.

Визначальною ж відмінністю підходів до тлумачення соціального капіталу є характеристика, що відтворює його сутність — особистий ресурс, сума потенційних ресурсів чи здатність ними розпоряджатися, соціальна мережа зв'язків, можливість винагороди, процес, функція, здатність до кооперації, набір цінностей, культура довіри, елементи соціальної структури тощо [9].

Висновки. Соціальний капітал — унікальна міждисциплінарна категорія, яка є об'єктом дослідження соціології, економіки, психології, філософії та заснована на приналежності індивіда до певної соціальної групи, соціальній згуртованості та довірі. Спільнота, всередині якої існує повне порозуміння, розділяє певні цінності, є соціально згуртованою, взаємно толерантною, здатна діяти ефективніше добиватись вирішення поставлених цілей організації та позитивно впливати на інші форми капіталу.

Подальші наукові дослідження з проблематики соціального капіталу можуть бути спрямовані на дослідження сутності соціального капіталу на різних його рівнях, структурних і функціональних особливостей цього специфічного виду капіталу ХХІ століття.

Література

1. Буркинський Б.В. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка / Б. В. Буркинський, В. Ф. Горячук // Економіка України. — 2013. — № 1. — С. 67—81.
2. Гриненко А.М. Сучасні підходи щодо визначення понять соціальної згуртованості та соціального капіталу / Гриненко А.М., Кирилюк В.В. // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. — 2017. — № 1 (13). — С. 135—141.
3. Гриненко А. М. Ціннісні орієнтири в формуванні соціальної згуртованості суспільства / Гриненко А. М. // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. — Спец. вип. : у 3 т. Соціально-трудові відносини: теорія і практика. — К.: КНЕУ, 2010. — Т. I. — С. 213—221.
4. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. — К.: Т-во «Знання», 2001. — 254 с.
5. Демків О. Мережева структура соціального капіталу: Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2006. — 16 с.
6. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України як стратегічна потреба її розвитку: Автореф. дис. д-ра екон. наук / КНЕУ. — К., 2002. — С. 14
7. Кирилюк В.В. Соціально-трудові чинники соціальної згуртованості в інноваційній економіці / В. Кирилюк // Україна: аспекти праці. — 2015. — №2. — С. 41—46.
8. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: етап відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія / А.М.Колот. — К.: КНЕУ, 2010. — 251 с.
9. Полив'яна Н.М. Генезис концепції соціального капіталу / Полив'яна Н.М. // Вісник Хмельницького національного університету. — № 5. — 2009 / Т. 1. — С. 231—235.
10. Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах / Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка; Передмова Андре Жардена. — К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. — 590 с.
11. Baker, W. (1990), «Market Networks and Corporate Behaviour», *American Journal of Sociology*, No 96, pp. 589 — 625.
12. Bourdieu, P. (1986), «The Forms of Capital», *Handbook of theory and research for the sociology of education*, edited by John G Richardson. New York: Greenwood Press, pp. 241–258.
13. Burt, Ronald. (1992), «Structural Holes: The Social Structure of Competition», Cambridge: Harvard University Press, p. 9.
14. Coleman, James S. (1988), «Social Capital in the Creation of Human Capital», *The American Journal of Sociology*, No 94, p. 95.
15. Fukuyama, Francis. (1995), «Trust : the social virtues and the creation of prosperity», London: Hamish Hamilton, p.26.
16. Hanifan, L. (1920), *The Community Center*, Boston, USA.
17. Loury, G. (1977), «A dynamic theory of radical income differences», *Women? Minorities and Employment Discrimination*, Lexington, pp. 153—185.
18. Putnam, RD. (1993), «The Prosperous Community: Social Capital and Public Life», *The American Prospect*, No. 13, pp. 35—42.

19. World Bank (2017), «The changing wealth of nations : measuring sustainable development in the new millennium», available at: <http://siteresources.worldbank.org/ENVIRONMENT/Resources/ChangingWealthNations.pdf> (Accessed 20 May 2017).

References

1. Burkynskij B.V. (2013), “Social capital: the nature, source and structure evaluation”, *Ekonomika Ukrainy*, No. 1, pp. 67-81.
2. Grynenko A.M., Kyrylyuk V.V. (2017), “Modern approaches to definitions of social cohesion and social capital”, *Social'no-trudovi vidnosyny': teoriya ta prakty'ka*, No 1(13), pp. 135—141.
3. Grynenko A.M. (2010), “ Valuable landmarks in shaping the social cohesion of society”, [Online], available at: <http://ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/197/1.pdf> (Accessed 9 June 2016).
4. Grishnova O.A. (2001) *Lyuds'ky'j kapital: formuvannya v systemi osvity i profesijnoyi pidgotovky* [Human capital: formation in education and training], Kyiv, Ukraine.
5. Demkiv O. (2006), “The network structure of social capital”, Ph.D. Thesis, Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
6. Zajcev Yu. K. (2002), “ Socialization of the economy of Ukraine as a strategic need for its development”, Dr. Thesis, Economic, KNEU, Kyiv, Ukraine.
7. Kyrylyuk V.V. (2015), “ The main factors shaping social cohesion of society”, *Ukrayina: aspekty' praci*, No 2, pp.41—46.
8. Kolot A. M. (2010), *Sotsial'no-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku* [The social and labor issues: state relations, new challenges and trends], KNEU, Kyiv, Ukraine.
9. Poly'v'yana N.M. (2009), “The genesis of the concept of social capital”, *Visnyk Khmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu*, No 5, pp. 231-235.
10. Tokvil', Aleksis de (1999). *Pro demokraciyu v Amery'ci. U dvox tomax* [Democracy in America. In two volumes], Translated by Grygorchuk F., Moskalenko M., Kyiv, Ukraine.
11. Baker, W. (1990), “Market Networks and Corporate Behaviour”, *American Journal of Sociology*, No 96, pp. 589 — 625.
12. Bourdieu, P. (1986), “The Forms of Capital”, *Handbook of theory and research for the sociology of education*, edited by John G Richardson. New York: Greenwood Press, pp. 241—258.
13. Burt, Ronald. (1992), “Structural Holes: The Social Structure of Competition”, Cambridge: Harvard University Press, p. 9.
14. Coleman, James S. (1988), “Social Capital in the Creation of Human Capital”, *The American Journal of Sociology*, No 94, p. 95.
15. Fukuyama, Francis. (1995), “Trust : the social virtues and the creation of prosperity”, London: Hamish Hamilton, p. 26.
16. Hanifan, L. (1920), *The Community Center*, Boston, USA.
17. Loury, G. (1977), “A dynamic theory of radical income differences”, *Women? Minorities and Employment Discrimination*, Lexington, pp. 153—185.
18. Putnam, RD. (1993), “The Prosperous Community: Social Capital and Public Life”, *The American Prospect*, No. 13, pp. 35-42.
19. World Bank (2017), “The changing wealth of nations : measuring sustainable development in the new millennium”, available at: <http://siteresources.worldbank.org/ENVIRONMENT/Resources/ChangingWealthNations.pdf> (Accessed 20 May 2017).

Стаття надійшла до редакції 21.06.17 р.